

POHĽAD NA TVORBU MIROSLAVA KUSÉHO V OBDOBÍ NORMALIZÁCIE

RAISA KOPSOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

KOPSOVÁ, R.: A View on the Works of Miroslav Kusý During the Normalization Period
FILOZOFIA 59, 2004, No 10, p. 740

The papers discusses the philosophically relevant issues in the work of M. Kusý during the normalization period in Slovakia (1969 – 1989). This period had two distinctive parts: the pre-Charter and Charter ones. The paper focuses on the latter: At that time M. Kusý was especially concerned with critical analysis of the ideology and practice of the so called „real socialism“, and revealing of the totalitarian nature of the communist regime. The author pays attention also to M. Kusý's principled approach to the resolution of several other topics: Charter 77 and human rights, the position of an intellectual and civil courage, the problem of nationalism and the Slovak phenomenon, marxism and the ecological crisis, philosophy and social transformation etc. The author stresses the fact, that at that time M. Kusý's views could be presented only in the underground an exile publications.

„Disidentská literatúra sa od začiatku pohybuje v oblasti
vzbury, pretože jej *raison d'être* bolo 'hovoriť' o tom, čo
dejiny zamlčujú'.“
Václav Bělohradský

„Všetky zamlčané pravdy nasiaknu jedom.“
Friedrich Nietzsche

V nadväznosti na svoj článok [1], v ktorom som sa venovala Kusého tvorbe 60-tych rokov v celej jej mnohotvárnosti, chcem sa pokúsiť o zachytenie filozoficky relevantných tematických okruhov v jeho tvorbe normalizačného obdobia 1969 – 1989. Existuje na to podľa mňa niekoľko pádných dôvodov. Prvý: Od polovice 60-tych rokov Miroslav Kusý patril k najznámejším, publikačne najplodnejším, politicky najangažovanejším, najčítanejším a od roku 1966 aj najmladším profesorom filozofie na Slovensku. Druhý dôvod: V rokoch normalizácie sa spolu s filozofom Milanom Šimečkom stali najvýznamnejšími osobnosťami občianskeho disentu na Slovensku, medzinárodne známymi a rešpektovanými. Tretí dôvod: Špecifikom Kusého tvorby tohto obdobia bolo to, že vznikala popri existenčne vynútenom zamestnaní, mimo inštitucionálneho vedeckého spoločenstva aj mimo vysokoškolského priestoru a že jej autor – na rozdiel od drvivej väčšiny rovnako postihnutých slovenských filozofov – nerezignoval úplne na svoju pôvodnú profesiu, hoci, pochopiteľne, bol nútený ju adekvátne naplniť novým obsahom v rámci ním zvolenej vlastnej cesty.

Na úvod treba uviesť ešte niekoľko základných údajov. Od r. 1970, keď bol M. Kusý vylúčený z KSC a prepustený z miesta profesora marxistickej filozofie na

Filozofickej fakulte UK v Bratislave, pracoval najskôr v Novinárskom študijnom ústave ako dokumentarista (do 30. 4. 1976), od 1. 8. 1976 v Univerzitnej knižnici. Po signovaní Charty 77 ho 9. 3. 1977 odtiaľ na hodinu prepustili. Prakticky rok bol bez zamestnania, potom sa mu podarilo dostať miesto nekvalifikovaného pomocného robotníka. Od r. 1980 až do novembra 1989 bol zamestnaný v URBIONE ako dokumentarista v oblasti sociológie urbanizmu. V období 14. 8. – 14. 11. 1989 bol väznený, súdený a odsúdený v smutne známom procese s tzv. bratislavskou päťkou. Novembrová revolúcia mu priniesla občiansku a profesijnú rehabilitáciu. Na svoje pôvodné filozofické pracovisko sa ale už odmietol vrátiť. Na svoju osobnú prosbu, aby toto svoje rozhodnutie bližšie ozrejnil, uviedol: „Na 20 rokov som vypadol z filozofického prostredia, z kontinuity štúdia a sledovania rozvoja gnozeologickej problematiky, čo bola moja hlavná špecializácia na Katedre filozofie. Nevedel som si predstaviť návrat do svojho odboru s nadviazaním na to, kde som bol pred 20 rokmi. Druhý dôležitý faktor spočíval v tom, že som sa mal vrátiť medzi ľudí, ktorí na katedre pôsobili po celý čas normalizácie a ktorí sa počas nej odo mňa (z existenčných či iných dôvodov) dištancovali. Túto psychickú bariéru som nevedel prekonať, zvlášť po tom, čo som bol starých ‘kolegov’ na katedre navštíviť a porozprávať sa s nimi.“ (Zapísané 19. 4. 2004) Treba dodať, že dvadsaťročnú absenciu v odbore (konkrétne vo filozofii) dokázali prekonať skutočne len nemnohí, takže vzácna intelektuálna energia bola premárnená, ne jeden talent premrhaný a nesmierny vedecký potenciál bol pre slovenskú filozofiu navždy stratený.

* * *

V svojej tvorbe normalizačného obdobia sám M. Kusý explicitne rozlišuje dve etapy: predchartistickú a chartistickú. Prvú nazýva „mlčanlivým medziobdobím 1969 – 1977“, keď zachovával, ako píše, mlčanlivý „kritický odstup“ od nastoleného režimu. Signovaním Charty 77 začiatkom roku 1977 nastáva radikálny zlom v jeho živote: nielen otvorene manifestuje tento svoj „kritický odstup“, ale aj podstatne prehodnocuje svoje predchádzajúce postoje zo začiatkov normalizačného obdobia a stanovuje si „nové životné istoty, normy a hodnoty“ ([2], 6). Filozofiou jeho ďalšieho života sa stáva mravná politika, étos geta, solženicynovská zásada „nežiť v lži“.

Podľa nepublikovaného osobného svedectva M. Kusého mohol oficiálne publikovať na Slovensku približne do apríla 1969. Koncom marca pripravil príspevok na Festival dokumentárneho filmu v Karlových Varoch pod názvom *Iracionálnosť tvrdej reality*, ktorý bol potom niekde aj publikovaný (presný údaj chýba). Pre Zoru Dagmar Kločkovú z Čsl. rozhlasu napísal ešte *Epištoly* (1. *Československý zázrak*, 2. *Deformácie*, 3. *Protitlaky*, 4. *Otázka moci*, 5. *Nová inštitucionálna štruktúra*, 6. *Federácia*; 64 rkp. strán), ktoré sa mali nahrávať 28. apríla 1969. K tomu však údajne už nedošlo. Preňho začal platiť zákaz akejkoľvek publikačnej a prednáškovkej činnosti. V nasledujúcich rokoch zákaz publikačnej činnosti porušuje, a to tak, že začína písať a zverejňovať angažovanú publicistiku pod cudzím (vypožičaným) menom.¹

¹Nebolo to nič mimoriadne. V období normalizácie to bol pomerne rozšírený spôsob, ako postihnúť tvoriví pracovníci mohli čiastočne riešiť svoju – vládnuocou mocou maximálne sťaženú – existenčnú situáciu. Rovnako významná bola, ako ukázala J. Kusá, aj funkcia pracovnej terapie. Viacerým postihnutým totiž „vypĺňala vákuum absentujúcej intelektuálnej práce, ktorá im bola desaťročia náplňou života a významnou životnou hodnotou“ ([3], 9). Postihnutí sa takto „uplatni-

Pre Československú televíziu napísal námety a scenáre pre publicistický seriál *Ludia a dejiny* a pre voľný cyklus *Človek medzi ľuďmi*, ktoré boli vysoko hodnotené tak po odbornej, ako aj politicko-propagandistickej stránke. Posledným bol ním pripravený štvordielny publicistický program k 200. výročiu vzniku USA, po dokončení ktorého sa Kusého autorstvo prezradilo. Začiatkom roka 1975 sa celou záležitosťou začala zaoberať ŠtB, vypukol škandál s tvrdými postihmi a ďalekosiahlymi dôsledkami pre všetkých zúčastnených. Kusý to podrobne opísal vo svojom *Liste Gustávovi Husákovi* zo 17. 3. 1976, v ktorom sa plne prihlásil k svojej zodpovednosti a prosil „zmierniť tvrdý a neľútostný postih uvedených súdruhov“, ktorí mu pomáhali ([2], 7 – 15). V priebehu roka 1976 pracoval na rukopise *Dialektika exkrécie*, ktorý mu pri domovej prehliadke (20. 1. 1977) zhabala ŠtB. Zachoval sa len úvod k tejto práci, v ktorom svoj kritický, až sarkastický pohľad na normalizačnú marxistickú filozofiu dovádza ad absurdum. Táto práca ukončila prvú etapu v Kusého činnosti normalizačného obdobia.

Podpis Charty 77 znamenal okrem okamžitého prepustenia zo zamestnania aj otvorený útok na Kusého v stránickej tlači, pričom zdruvujúcej kritike sa podrobuje celá jeho predchádzajúca tvorba. Spoločným pre tieto útoky bolo to, že články boli písané na objednávku ako súčasť kampane proti Charte 77 a menovite neboli podpísané. Prvý, *Metamorfózy dogmatika-revizionistu* (Nové slovo, 1977, č. 43, s. 15), je podpísaný Kolektívom pracovníkov Ústavu filozofie a sociológie SAV. Pod druhým, *Svojrázny filozof z rodu samozvancov* (Pravda, 28. 3. 1977, č. 73, s. 2), stojí značka – Pa –. Kusý je v nich označovaný najskôr za dogmatika, následne za antimarxistu, revizionistu a napokon za dogmatika-revizionistu, ktorý sa svojím podpisom pod *Chartu* verejne zaradil „medzi stroskotancov a samozvancov“. Jeho údajné revizionistické postoje kritici vzťahujú už na začiatok roka 1964. Pod týmto zorným uhlom sa „analyzuje“ potom jeho bohatá a mnohostranná nasledujúca činnosť.²

Kým prvý príspevok – napriek vcelku bulvárnemu tónu – sa navonok snaží pôsobiť ako-tak vecne, druhý priam srší nízkymi invektívami, hrubými urážkami a je napísaný neuveriteľným jazykom politických procesov z 50-tych rokov. Preto na tento primitívny útok Kusý nereagoval a na prvý príspevok odpovedal rozsiahlym *Otvoreným listom kolektívu pracovníkov Ústavu filozofie a sociológie SAV* zo 7. 11. 1977 ([2], 46 – 51). Poukázal v ňom na podstatné nedostatky používanej pracovnej metódy (podvrhnuté citáty, podvrhnuté názory, podvrhnuté kritériá) a na marxistickú nekompetentnosť autorov článku, ktorí sa „kolektívne nechali vmanévrovať do nechutného a nebezpečného honu na čarodejnice“ ([2], 50). Medzi Kusého kritikov sa v neposlednom rade zaradil aj prof. Lev Hanzel, vedúci Katedry filozofie Filozofickej fakulty UK, na ktorej Kusý v 60-tych rokoch pôsobil a kde v máji 1966 získal aj profesúru. L. Hanzel obvinil Kusého z filozofického revizionizmu, z pokusov „obroditiť“, „doplniť“ a „modernizovať“ marxizmus [5].³ Kusý reagoval glosou *Znovu o hanzelizme* ([2], 95 – 97). Je len pochopiteľné, že oficiálna tlač ani jednu Kusého reakciu na svoju obranu nezverejnila.

li“ najmä v oblasti prekladovej tvorby, ale výnimkou neboli ani dizertačné práce.

² Len pre zaujímavé porovnanie pozri [4].

³ Pozri aj [6], kde L. Hanzel osobitne kritizoval Kusého „snahy o tzv. inštitucionálnu revolúciu“ a kvalifikoval ich ako filozofický revizionizmus. Nie náhodou V. D. Skaržinskaja osobitne vyzdvihla „viaceré bojovné články a štúdie L. Hanzela, ktoré boli namierené proti súčasnému filozofickému revizionizmu a neomarxizmu“ ([7], 444).

Signovaním Charty 77 si Kusý teda vedome zvolil cestu disidenta: hovoril nahlas to, čo ostatní hovoriť nemohli alebo sa neodvážili, explicitne odhaľoval jestvujúce napätie medzi intenciami života a intenciami systému, spolu s ďalšími nemnohými slovenskými intelektuálmi sa zapojil do „boja pamäti proti zabudnutiu“ (M. Kundera). Vzhľadom na to, že obdoba českých samizdatových edícií a periodík na Slovensku dlho neexistovala, začal – podobne ako M. Šimečka, J. Jablonický, I. Kadlečík, P. Hruz, D. Tatarka, H. Ponická a niektorí ďalší – svoje úvahy, štúdie, eseje a fejtóny uverejňovať v Čechách (Obsah, Doba, Dialogy, Československý fejeton/fejtón, Lidové noviny) a v exile (Svědectví, Listy, Studie, Proměny, Premeny, Naše snahy). Takmer päťdesiat jeho príspevkov odvysielalo Rádio Slobodná Európa od jesene 1988 do uväznenia autora 14. augusta 1989. Po vytvorení bratislavského samizdatového časopisu Fragment K začiatkom roka 1988, ktorý vznikol zlúčením časopisov K a Fragment, sa Kusý stal jeho pravidelným prispievateľom.

Od polovice 70-tych a v priebehu 80-tych rokov v Prahe, Brne a čiastočne aj v Bratislave fungoval nezávislý, neoficiálny vzdelávací systém. Dostal označenie „podzemná univerzita“, resp. „bytový seminár“. Druhý názov je presnejší: vyučovalo sa v bytoch či rodinných domoch. Okrem domácich prednášateľov (a vedúcich jednotlivých seminárov) takmer pravidelne prichádzali lektori zo zahraničia: z Británie, Francúzska, USA, Kanady, Holandska, od r. 1986 aj z Nemecka. Spoločnými úsiliami pomáhali udržiavať v Československu ilegálny filozofický život, najmä po založení Vzdelávacej nadácie Jana Husa (8. 7. 1980). Podľa J. Šiklovej celkovo v ČSSR pôsobilo asi 40 „bytových seminárov“. Barbara Dayová, ktorá podrobne zmapovala ich činnosť, sa oprávnenne domnieva, že na Slovensku, a to v dôsledku odlišných koreňov opozície proti komunizmu, slabšieho priebehu reformného hnutia aj miernejšieho priebehu normalizácie ako v Čechách, „vlastne neexistovala žiadna výrazná komunita postihených intelektuálov, ktorá by prirodzene vedľa ke vzniku podzemných seminárov a produkcii samizdatu“ ([8], 199). Oveľa rozsiahlejšiu a systematickejšiu činnosť na Slovensku vyvíjala „podzemná cirkev“, len celkom výnimočne na politologické diskusie organizované J. Čarnogurským pozývali M. Kusého, M. Šimečku alebo niekoho z Čiech. Častejšie Kusého so Šimečkom pozývali prednášať do Brna, resp. do Prahy.⁴

Pokiaľ ide o rozličné diskusné stretnutia v Bratislave, prebiehali sporadicky a väčšinou v úzkom kruhu. Keďže v literatúre o tom nájdeme veľmi kusé a niekedy aj skreslené informácie, požiadala som priamo M. Kusého bližšie ozrejmiť tento aspekt jeho disidentského pôsobenia. Domnievam sa, že najlepšie je uviesť tu jeho autentické svedectvo. „Pravidelné boli len naše šachové utorky: Šimečka – Strinka – Kusý ako súperiaci šachisti (s tabuľkami, šachovými hodinami a všetkým, čo k tomu patrí). Na istý čas sa k nám ako šachista pridala aj Martin Hric (ten z Pravdy), potom prestal chodiť, pretože ho pritlačili eštebáci. Začali sme s tým ešte pred Šimečkovou basou, teda niekedy od roku 1979 – 80, po jeho návrate sme pokračovali. Ľudia sa to dozvedeli a začali k nám na tieto stretnutia sporadicky chodiť, takže občas sa na šachy ani nedošlo. Objavoval sa dosť pravidelne Jablonický, sem-tam prichádzali Roman Kaliský, Marian

⁴Treba ešte azda spomenúť, že do Prahy z Košíc na filozofické a teologické prednášky „bytového seminára“ pod vedením M. Balabána, E. Bondyho a M. Machovca pravidelne cestovali Marcel Strýko a Erik Groch.

Váross, Michal Dzvonič... Príležitostne sme usporadúvali stretnutia ad hoc, napr. pri rôznych narodeninách, kvartálne stretnutia časopisu *Obsah na slovenskej pôde* (Štrausova chata na Záhorí, motorest Stop na Záhorí, v mojom byte) s rozšíreným počtom slovenských účastníkov (Dominik Tatarka, Hana Ponická, Martin Bútor, Ján Budaj, Jiří Olič, Martin Šimečka a i.). V záhrade Martina Šimečku sme usporiadali veľkú besedu o katolíckom a marxistickom poňatí mravnosti, kde katolíkov zastupoval Václav Benda a marxistov ja. V druhej polovici 80-tych rokov začali aj k nám chodiť lektori z Jan Hus Foundation (prichádzali do ČSSR ako turisti) a v malých bytových krúžkoch sme poriadali ich prednášky na rôzne filozofické (nie politické) témy s besedami. Bolo to napr. u Jána Čarnogurského či v bytoch niektorých jeho aktivistov. Spolu to mohlo byť tak 5 – 6 prednášok. Jeden čas sme sa stretávali aj s Miklósom Durayom (Šimečka, Čarnogurský, Kusý, hovorca *Charty 77* Jiří Dienstbier a i.) pri príprave dokumentu *Charty 77* o maďarskej otázke.“ (Zapísané 19. 4. 2004)

Na upresnenie ešte dodám, že B. Dayová v spomínanej knihe menovite uvádza deviatich lektorov zo zahraničia, ktorí od októbra 1987 prednášali na Slovensku. Prvý bol Robert Grant z univerzity v Glasgowe. Cenné boli nielen kvalitné prednášky (Kusý to považoval na prvoradé), ale aj bezprostredné osobné kontakty a vzájomné spoznávanie sa.

Intelektuálne aktivity M. Kusého sa v normalizačnom období – a to napriek všetkým zákazom a prenasledovaniu – vyznačovali nevšedným rozsahom a úctyhodným tematickým záberom. Zvýšenú pozornosť venoval v tom čase rozličným názorom a postojom, ktoré prezentovali oficiálne médiá. Všimol si aj tie najmenšie sociálno-politické pohyby i zmeny a zaujímal k nim zväčša veľmi kritické stanovisko. Analyzoval a komentoval politickú a ekonomickú situáciu v krajine, aktuálny stav spoločnosti, občas glosoval oficiálne vydávanú spoločenskovednú tvorbu. Vo viacerých príspevkoch sa rozhodne staval na obranu marxistickej filozofie, jeho kritika bola namierená najmä proti konkrétnym normalizátorom vo filozofii, proti „reálnym marxistom“, ktorí podľa jeho slov vymazali z marxistickej filozofie jej najlepšie šesťdesiate roky, keď u nás i vo svete prebiehala hlboká, tvorivá obroda marxizmu, v rámci ktorej si marxistická filozofia získala vysokú prestíž a svetové uznanie, a vrátili ju fakticky do dogmatického obdobia, „do stalinského filozofického kretenizmu“ ([9], 8). Kusý sa vo všetkých kritických analýzach dôsledne držal svojej zásady: usvedčovať protivníka jeho vlastnými zbraňami, podrobovať normalizačný marxizmus práve marxistickej kritike, odhaľovať „samotnú nekompetentnosť, nedovzdelanosť, neinvenčnosť, úbohosť a šlendriánstvo týchto dvorných marxistov“ ([10], 295).

Marxistickej analýze normalizačného, oficiálneho marxizmu boli venované viaceré Kusého state: počnúc *Dialektikou exkrécie* (1976), pokračujúc článkami *Charta 77 a reálny socializmus* (1978), *Exkomunisti a Charta 77* (1980), *Augiášov chliev reálneho socializmu* (1983), *Marxizmus a ekologická kríza* (1984), *Čo s ideou sociálnej rovnosti* (1987), *Etatický, či samosprávny socializmus* (1987), sériou fejtónov zo začiatku roku 1987 pod spoločným názvom *Prestavbári* (I – V) a končiac, povedzme, článkom napísaným vo vyšetrovacej väzbe *Horribile dictu* (október 1989). Všetky tieto texty obsahovali zásadnú kritiku oficiálne posväteného prúdu marxizmu. Kusý usvedčoval jeho ideológov z vulgarizácie či falšovania marxizmu, z neznalosti jeho metodológie a východiskových princípov.

Signifikantnou bola v tomto smere jeho štúdia *Byť marxistom v Československu* (1984), v ktorej explicitne poukázal na mimoriadne nevd'áčnú úlohu československého marxistu mimo znormalizovanej oficiálnej štruktúry a často dokonca priamo proti nej. Na rozdiel od mnohých postihnutých intelektuálov, ktorí sa za týchto okolností marxizmu zriekli, Kusý sa, naopak, otvorene k nemu priznával. V spomínanej štúdií napísal: „Pre mňa – a v súlade so svojimi teoretickými východiskami – je marxizmus predovšetkým metodologický nástroj poznávania skutočností, určitý spôsob myslenia, určitý typ kategorizácie a hierarchizácie nášho prístupu k tomu, ako rozobrať určitú problematiku a ako sa v nej vyznať, ako si dávať otázky, ako ich navzájom na seba viazať a ako ich riešiť.“ ([11], 139 – 140) Akceptuje teda marxizmus ako nástroj tvorivého, invenčného myslenia, ale zásadne ho odmieta „ako náhradku za myslenie, a to tak v systémovej, ako aj v aplikačnej podobe“ ([11], 141). Nepovažuje pritom marxizmus za najdokonalejší zo všetkých nástrojov, ale iba za taký, s ktorým sa naučil pracovať, ktorý mu vyhovuje, a preto ho používa.⁵

Pri detailnejšej charakteristike Kusého tvorby normalizačného obdobia som uprednostnila tematicko-problémové hľadisko pred chronologickým. Keďže ide o samizdatovú časopiseckú tvorbu (až na jednu knižnú publikáciu napísanú spoločne s Milanom Šimečkom), je pochopiteľné, že som sa musela sústrediť len na tie najrozsiahlšie a najrelevantnejšie state.

* * *

Problematika reálneho socializmu zaujíma v Kusého tvorbe normalizačného obdobia popredné miesto, najmä po tom, čo na Medzinárodnej vedeckej konferencii v Sofii (december 1978) boli sformulované základné teoretické tézy, vymedzujúce reálny socializmus ako novú kvalitu demokracie, štátneho života a politických slobôd. Kusý promptne reagoval na túto novú skutočnosť zásadnou štúdiou *Charta 77 a reálny socializmus* (1978), v ktorej meritórne označil československý reálny socializmus za petrifikáciu poaugustovej tvrdej reality, ktorého „hranice sú dané klasickým etatickým modelom socializmu stalinského typu“ ([11], 6). Domnieva sa, že vyhlásenie dosiahnutého stavu za realizovaný ideál je v rozpore s Marxovým chápaním komunizmu ako skutočného hnutia, ktoré prekoná dnešný stav. Reálny socializmus považuje za „totálnu politiku a totálnu ideológiu“. Celým svojím duchom a zameraním je to pritom podľa neho „**ideológia als ob, ideológia akoby**, ktorú práve takto aj prijímajú obe strany: jej hlásatelia sa tvária **akoby** ich ideologická ríša reálneho socializmu skutočne jestvovala v 'tom, čo tu máme', **akoby** smrteľne vážne presvedčali národ o tejto jej existencii; národ sa tvári **akoby** tomu veril, **akoby** bol presvedčený, že žije v ideologickom

⁵Po desiatich rokoch túto svoju pozíciu v podstate zopakoval na stránkach časopisu *Filozofia* ([10], 295 – 297) a nedávno ju rozviedol aj v rozhovore so Samuelom Abrahámom ([12], 23 – 24).

V súvislosti so stále otvorenou (možno aj vedome obchádzanou) témou súčasného vzťahu k Marxovmu dedičstvu u nás dovoľím si trochu odbočiť a upozorniť na nedávnu mimoriadne podnetnú a vecnú diskusiu na stránkach časopisu *Voprosy filosofii* k vyše päťstostránkovej knihe T. I. Ojzermana *Marksizm i utopizm* [13]. Táto diskusia podľa mňa vhodne dokresľuje aj viaceré Kusého tvrdenia.

reálnom socializme a podľa neho“ ([11], 19 – 20). Kusý v tejto štúdii kritizuje hlásateľov reálneho socializmu v prvom rade za devalváciu Marxovho humanistického odkazu.

V disidentskom prostredí značný ohlas vyvolala Kusého stať *Augiášov chliev reálneho socializmu* (máj 1983), ktorá vyšla v Listoch (14, 1984, č. 1) a následne v knihe *Európska skúsenosť s reálnym socializmom*, napísanej spoločne s Milanom Šimečkom. Kusý v uvedenej štúdii demaskuje nielen prax (i praktiky) reálneho socializmu, ale už samotné pojmy, s ktorými zástancovia reálneho socializmu narábali, odhaľuje viaceré ideologické mýty a utopické vízie, ktoré vytvárali a vtedajšej československej skutočnosti imputovali. Jej napísaniu ale predchádzala takmer stostránková Kusého práca *Kozoturiáda*, ktorá sa stala súčasťou publikácie *Veľký Brat a Veľká Sestra (O strate skutočnosti v ideológii reálneho socializmu)*, napísanej koncom 70-tych rokov v spoluautorstve s Milanom Šimečkom. Jej samizdatové vydanie vyšlo na jar roku 1980 vo Vaculíkovej edícii Petlice. Viaceré časti publikácie vyšli aj samostatne v rozličných periodikách. Napríklad Kusého esej *Veľký Brat a Veľká Sestra (záverečná kapitola Kozoturiády)* vyšla v emigrantských Listoch (1981, č. 1, s. 16 – 22). V roku 1984 publikácia (doplnená o Kusého stať *Augiášov chliev...* a o životopisy oboch autorov) vyšla aj knižne v exilovom vydavateľstve Naše snahy (Toronto) pod spomínaným názvom *Európska skúsenosť s reálnym socializmom*.⁶ Spoločná práca na knihe predstavovala v tvorbe oboch autorov významný medzník ich kritickej reflexie ideológie a praxe totalitarizmu.

V Šimečkovej a Kusého reflexii sa monolitná konštrukcia totalitného systému obnažuje ako fantazmagorický svet, svet zdania, vydávaného za skutočnosť. Z rozličných aspektov sa ukazuje celá ideologická kamufláž okolo reálneho socializmu. Kusý a Šimečka meritórne reflektujú totalitarizmus v jeho historickom i aktuálnom horizonte. Dôrazne akcentujú a varujú myšlienku, že ľudská spoločnosť nepotrebuje nijakú grandióznu utópiu, ktorej by oboetovala ďalšie generácie, ale také sociálne idey, ktoré by zjednocovali jedinečné, slobodné a hrde individuality. Oba vypovedajú o socializme ako jeho priami svedkovia a spoluúčastníci, pričom hovoria o ňom zrozumiteľným jazykom „normálnej životnej skúsenosti“, ktorý sa zjavne líši od oficiálnej „antireči“ (orwellovského newspeaku). Kým Šimečka to robí sebe vlastným esejistickým prístupom k spracovaniu témy (*Prospěch z pádu, Ztráta skutečnosti*), Kusý – inšpirovaný satirickou prózou ruského spisovateľa Fazila Iskandera *Súhvězdí kozotúra* (1966) – sa pokúša o žáner originálnej alegorickej paródie, aby naplno prezentoval svoj, ako hovorí, „afirmatívne kritický postoj ku kozotúrej realite“.

Kusého *Kozoturiáda* je zdrvivou kritikou mechanizmov fungovania socialistického systému (i technik totalitného režimu), demaskovaním nositeľov moci a jej ideológov, týchto oddaných „Strážcov Svätej Kozotúrej Veci“, ktorí v konfrontácii s vyspelou kapitalistickou spoločnosťou začali zdôrazňovať najmä možnosti a perspektívy reálneho socializmu, odsúvajúc ideál, „pôvodný socialistický sen“ do nedohľadnej vzdialenej budúcnosti. Avšak, ako ukazuje Kusý, zo stalinského aj z reálneho

⁶Nadácia Milana Šimečku v spolupráci s Filozofickým ústavom SAV pripravila v r. 2000 nové vydanie tejto knihy, pridržiajúc sa jej samizdatovej verzie. knihu editovali Jolana Kusá a Raisa Kopsová. Doslov napísala R. Kopsová.

socializmu si možno vyvodit' „iba negatívne poučenie o tom, ako sa ku skutočnému socializmu nedá dospieť, ako sa pôvodný socialistický sen dá totálne znehodnotiť“ ([14], 108), čo v plnej miere platí aj o prípadných nových pokusoch realizovať pôvodnú ušľachtilú socialistickú myšlienku v budúcnosti.

Stredobodom Kusého pozornosti je spor o reálny socializmus a o jeho konkrétnu podobu, teda o „model kozotúrej reality“, ale aj o problém hraníc kompromisu medzi reálnym socializmom a ideálom klasikov. Jeho analýza skutočností reálneho socializmu, to je vykreslenie jej dokonalej schizofrenickej povahy: kto chce v tejto realite prežiť, musí žiť dvojakým životom, a to životom žiadaného reálnosocialistického človeka a zároveň únikovým životom.

Český historik Vilém Prečan nazval Kusého *Kozoturiádu* „skvělou parodií na ideologii a praxi komunistického režimu“ ([15], 38). Osobitne si všimol Kusého brilantnú a vypointovanú analýzu rozdielu medzi stalinskou fázou socializmu orwellovského Veľkého Brata a reálnym socializmom Veľkej Sestry, symbolu prevzatého Kusým z Kesyho románu *Kukučie hniezdo*. Kým stalinský socializmus spočíval podľa Kusého ešte na určitých zásadách a vyžadoval aktívnu podporu väčšiny obyvateľstva, reálny socializmus je totálne skorumpovaný systém, ktorého základňou je konformizmus. Stalinský socializmus bol programovo dynamický, ofenzívny, žiadal prinášať obeť v mene lepšej budúcnosti; reálny socializmus je programovo statický, defenzívny, usiluje sa len o svoju sebazáchovu. Najpríznačnejší je rozdiel medzi ich vedúcimi predstaviteľmi: v reálnom socializme už niet miesta pre žiadneho ďalšieho Veľkého Brata. Po dôkladnej komparácii sa reálny socializmus Kusému javí ako slabý odvar, ako paródia, karikatúra stalinského socializmu. V oboch režimoch však rovnako nejde o vec, nejde o ideály, ide o moc, na udržanie ktorej sa používajú odlišné prostriedky.

Používajúc groteskné prvky, alúziu, metaforu či hyperbolu, Kusý vo svojej práci napokon jasne ukazuje, že dnes „nejde o problém dobrých či zlých Veľkých Sestier, pretože problematické je predovšetkým ich spoločenstvo ako celok, problematický je systém, ktorý na tomto spoločenstve stojí a ktorý si ho plodí. Problematický je samotný reálny socializmus.“ ([14], 102) Aj samotná možnosť uskutočnenia pôvodného socialistického sna v budúcnosti sa mu taktiež javí nanajvýš otázna.

Proti etatickému socializmu Kusý stavia hospodársku samosprávu slobodných výrobcov a politickú samosprávu slobodných občanov, skutočnú komunistickú samosprávu slobodných výrobcov v pôvodnej Marxovej koncepcii – „a to nielen v podnikovej sfére, ale aj v celej sfére spoločenského života vôbec“ ([11], 193). Širšie túto tému rozvíja najmä v niektorých svojich článkoch z roku 1987, keď v Československu prebiehala verejná diskusia k Návrhu zákona o štátnom podniku (napr.: *Rozhoduje vlastníky; Etatický, či samosprávny socializmus?*).

Vrátim sa ale ešte k práci *Veľký Brat a Veľká Sestra*, v ktorej Kusý a Šimečka dokázali nielen vystihnúť bytostné problémy a atmosféru svojej doby, ale aj vyzvať súčasníkov na istý spôsob reflektovania našej minulej i prítomnej skutočnosti, a to – povedané s Václavom Bělohradským – k „radikálnej obrane ranenej pamäti“ ([16], 25).

Signifikantné v tomto smere sú ich spoločné štúdie *Prvý rozhovor s druhou generáciou* a *Druhý rozhovor s druhou generáciou*, ktoré rámcujú danú publikáciu, ale v 80-tych rokoch boli publikované doma (samizdat) i v zahraničí aj samostatne. V nadväznosti na dialogickú tradíciu európskeho myslenia Kusý a Šimečka v nich

formou besedy, konfrontácie, vyslovovania istých pochybností hovoria „vážne o vážnych veciach“: o otázke v prvom rade intelektuálneho (a nie čisto mravného) oprávnenia, ako aj o ich osobnej motivácii kritického postoja k reálnosocialistickej skutočnosti. V odpovediach na priamočiare, často veľmi tvrdé, až provokatívne otázky mladých spolubesedníkov (prezentoval ich inkognito Martin M. Šimečka a pri druhom rozhovore aj Ján Budaj) Kusý a Šimečka sprítomňujú vlastnú – každý v niečom osobitnú – voľbu disidenstva ako pre nich jedinú reálnu cestu z totálneho umŕtvenia, z totálnej devastácie kultúrneho života, a to aj za cenu tragického „plytvania životným časom“, čo je podľa Šimečkových trpkých slov hlavná cena „na tom trhu s ľudskou dôstojnosťou“ ([14], 19, 18). Uplatnenie kritického rozumu voči nepravostiam tohto sveta považujú za základnú povinnosť a občianske poslanie intelektuála.

Napriek vysokej cene svoju voľbu pokladajú za intelektuálne oslobodenie. Druhej generácii (pochopiteľne, nielen jej) adresujú svoje pevné presvedčenie, že „aj v tom najhoršom systéme možno pracovať pre budúcnosť pokojne, sebavedome a bez ilúzií“, že aj v podmienkach politickej bezmoci je možné „vytvoriť si optimistický projekt osobného života v pravde, slobode, vnútornej integrite“ ([14], 207, 195). Ich optimizmus jednoznačne uprednostňuje aktívnu, činnosťnú dimenziu života, osobnú zaangażovanosť na budúcnosti spoločenstva, osobné zasahovanie do kolektívneho údely napriek tomu, že to nesie so sebou riziko a istú obeť. Odvahu im dodáva „ojedinelá skúsenosť vzdelanca vo východnej Európe, ojedinelá v tom zmysle, že mu bolo dožičené pohybovať sa nielen v teórii socializmu, ale aj v jeho tvrdej realite, na rozdiel od ľavých intelektuálov na Západe“ ([14], 20).⁷ Vydať svedectvo o tejto svojej životnej skúsenosti považujú priamo za svoju intelektuálnu povinnosť.

Na jedinečnú úlohu intelektuála Kusý osobitne poukázal najmä v stati *Inteligentí a intelektuáli* (1988). Zdôraznil v nej, že ozaistný intelektuál na rozdiel od námezdných inteligentov, sprofanovaných normalizačným poaugustovým úsilím, by mal prebrať na seba „celý podiel zodpovednosti za osud človeka, spoločnosti a ľudstva“ ([11], 221; pozri aj [10], 300).

Po nástupe sovietskej prestavby má v Kusého tvorbe významné miesto hľadanie východiska z reálnosocialistického bahna, tvrdošijné úsilie nájsť čo aj najmenšie možnosti demokratizácie a humanizácie spoločnosti v nadväznosti na Pražskú jar, na „československý experiment“, na vtedy započatú a násilne ukončenú inštitucionálnu revolúciu. Avšak v máji 1988, keď píše svoj takpovediac jubilejný článok *Inštitucionálna revolúcia po dvadsiatich rokoch*, je nútený konštatovať, že nová revolúcia zhora (za akú považuje aj gorbačovovskú prestavbu), iniciovaná a riadená predstaviteľmi československých mocenských štruktúr, už nie je možná, že „husákovsko-jakešovská ‘prestavba’ má v tomto smere zásadne uzatvorenú cestu: zabarikádovali si ju už na začiatku svojho normalizačného postupu vzad“ ([11], 229).

Už v spomínanej sérii piatich fejtónov zo začiatku roku 1987 *Prestavbári*⁸ Kusý demaskoval chápanie prestavby „československou konsolidačnou misiou“ a v ostrom

⁷ „Bolesť urazenej a ranenej pamäti sa stala našou skúsenosťou.“ výstižne napísal Václav Bělohorský ([16], 25).

⁸ Rozšírované v odpisoch mali tieto fejtóny značný ohlas v radoch vtedajšej slovenskej i českej inteligencie. Prvý fejtón uverejnili *Listy* (1987, č. 4), prvý až štvrtý *Obsah* (1987, č. 1, 2, 3, 4). Odvysielali ich Rádio Slobodná Európa aj Hlas Ameriky.

polemickom tóne obvinil jej popredných predstaviteľov z toho, že bojujú iba „za svoje udržanie sa v mocenských pozíciách, hoci v neblahých podmienkach prestavby“ ([9], 28). Napokon však aj celá ich „prestavba“ predstavuje iba „prestrojenie“, ak ju chápu zhodne s prof. R. Šímom jedine ako „prestavbu socializmu z pozície socializmu a v záujme socializmu“. Lenže, vysvetľuje Kusý, „tu predsa ide o niečo podstatne iné: o prestavbu **jedného** socializmu z pozície **iného** socializmu a v záujme **iného** socializmu. Tu ide o prestavbu **reálneho** socializmu brežnevovského typu, ktorý u nás etablovala oná konsolidačná misia blahej pamäti na predobrodovej, stalinskej základni z rokov päťdesiatych“ ([9], 27 – 28). Špecificky československej koncepcii prestavby vyčíta aj to, že je nekomplexná, parciálna: „radikálne okýptená rozsahom, radikálne limitovaná dosahom“ ([9], 19).

Jeden zo svojich „prestavbových“ fejtónov (prvý) venoval Kusý špeciálne kritike koncepcie prestavby filozofie u nás, ako ju prezentoval prof. L. Holata na stránkach Nového slova (1987, č. 1). Jej podstatu vystihol slovami: „Ako si teda zamiešť pred vlastným prahom (spomínam podtitul Holatovho článku) tak, aby sa aj vlk prestavby nasýtil a normalizátorova koza zostala celá? Holata sa chce z toho dostať tak, že prejde do frontálneho útoku na samu marxistickú filozofiu vôbec.“ ([9], 7) Kusý sa z pozícií vysokej prestíže československej marxistickej filozofie vo svete v 60-tych rokoch rezolútne postavil na jej obranu pred normalizátormi vo filozofii, tzv. „reálnymi marxistami“ ([9], 7 – 11).

* * *

Značnú pozornosť venoval Kusý analýze vlastného chartistického hnutia, a to od samého začiatku jeho pôsobenia. Podľa neho bol vznik Charty 77 ako hnutia občianskej iniciatívy „svojrážnou (a v istom ohľade tiež absurdnou) reakciou“ na absurdné pomery, na „marazmus poaugustového konsolidačného a normalizačného procesu“ ([11], 5). Zrodila sa „v období exponovanej ideologickej rezignácie, politickej apatie a mravného nihilizmu národa“ ([11], 22). V štúdiu *Charta 77 a reálny socializmus* (1978) Kusý explicitne sformuloval základné ciele chartistov: nazývať veci pravými menami a žiadať prísne dodržiavanie socialistickej zákonnosti, opierajúce sa o ústavu a prijaté medzinárodné záväzky. Napriek tomu, že sa Charta pôvodne proklamovala ako apolitické ideové a mravné hnutie, Kusý v jej programe odhaľuje imanentné politikum, a to v tom, že vystúpila s morálnou kritikou politiky, s mravnými princípmi jej obrody. Mravný program Charty 77 je preňho súčasne podnetom na hlbšiu analýzu vzťahu etiky a politiky, mravnú výzvu a vlastnú politickú konfrontáciu s mocou. V rozvíjaní týchto otázok Kusý bezprostredne nadviazal na svoje práce z druhej polovice 60-tych rokov, zaoberajúce sa rozličnými aspektmi vzťahu filozofie a politiky.

Vo viacerých príspevkoch, najmä však v stati *Exkomunisti a Charta 77* (1980), sa Kusý vyjadril aj k vtedy pertraktovanej otázke podieľania sa exkomunistov na chartistickom hnutí a na samom programovom dokumente Charty. Jestvujúci rigorózný názor, že „autormi Charty mali byť výlučne nekomunisti, t. j. tí, čo neboli členmi strany a nemožno im vyčítať, že sa podieľali na zbavení práv už faktom príslušnosti ku komunistickej organizácii“, nebol totiž vonkoncom zanedbateľný ([17], 172). Napríklad M. Váross dôvodil tým (hoci, ako aj sám priznával, bol to pseudoargument, ktorý ale u mnohých ľudí zabil), že „viacerých bývalých marxistov-chartistov verejnosť

proklamovala za nedôveryhodných a nevierohodných partnerov v takom podujatí“ ([17], 172 – 173). Kusý však prednostne zastával diferencovaný prístup k hodnoteniu exkomunistov. Domnieval sa, že tú kategóriu bývalých komunistov, ktorá sa po „veľkej čistke“ vedome a zodpovedne hlásila za dedičov obrodného procesu, s Chartou „bytosťne spája úsilie konštituovať právne konsolidovanú občiansku spoločnosť u nás, úsilie zabezpečiť právne istoty občianskej a ľudskej existencie každému človeku v tejto republike“ ([11], 46). Bezpochyby ich spája dôsledné trvanie na rešpektovaní a dodržiavaní socialistickej zákonnosti a prijatých medzinárodných dokumentov, týkajúcich sa predovšetkým ochrany ľudských práv. Osobne sa Kusý v rokoch normalizácie angažoval najmä na tomto poli, a to bezprostredne svojou činnosťou v Charte, v Československom helsinskom výbore a od roku 1988 aj v Hnutí za občiansku slobodu, ktoré sa prezentovalo manifestom *Demokracia pre všetkých* (15. októbra 1988).⁹

Tému presadzovania a uplatňovania zákonného práva, zákonom garantovanej spravodlivosti v „rizikovej občianskej situácii“ Kusý explicitne rozvinul v svojej filozofickej úvahe *O občianskej statočnosti* (1980), ktorá vyústila do striktného konštatovania i varovania zároveň: „Každá občianska spoločnosť, demokratická i totalitná, si vyžaduje ľudí, ktorí sú ochotní a schopní prejavíť občiansku statočnosť. V každej občianskej spoločnosti, v demokratickej i totalitnej, jestvuje značný podiel ľudí, ktorí z rôznych dôvodov dávajú prednosť občianskej zbabelosti. Chorá je však v každom prípade tá občianska spoločnosť, v ktorej štátna moc zámerne pestuje a kultivuje občiansky strach a v masovom meradle ho transformuje do podoby občianskej zbabelosti. Pretože potom to už nie je len príznak demoralizácie občana, ale príznak demoralizácie celej spoločnosti, príznak rozkladu nielen jej občianskych, ale predovšetkým jej mravných hodnôt.“ ([11], 41 – 42)

Táto Kusého filozofická úvaha bola venovaná päťdesiatinám Milana Šimečku, ktorého stále považoval predovšetkým za profesionálneho filozofa. Bola reakciou na brilantnú Šimečkovu esej *Spoločenstvo strachu* (1979) a na diskusiu, ktorá vtedy prebiehala v Charte 77 a bola podnietená *Poznámkami o statočnosti* Ludvíka Vaculíka z decembra 1978. Kusý vymedzil a explikoval polárne pojmy: statočnosť – zbabelosť, odvaha – strach, zdôrazňujúc zároveň, že predpokladom statočnosti je odvaha a predpokladom zbabelosti je strach. Kým odvaha a strach sú kategórie psychologické a existenciálne, statočnosť a zbabelosť sú kategórie mravné a bytosťné. Minucióznou analýzou týchto pojmov sa snažil ukázať nevyhnutnú podriadenosť občianskej odvahy a statočnosti mravnej odvahe a statočnosti, pretože podľa neho vždy a všade ide iba o to, že „rôznymi mierami a množstvami občianskej odvahy sa zabezpečuje jeden a ten istý humanistický cieľ každej občianskej statočnosti“ ([11], 42).

Je relevantné sledovať, ako sa v normalizačnom období v Kusého tvorbe reflektujú viaceré existenciálne problémy, týkajúce sa rozhodovania a správania človeka v rizikovej občianskej či ľudskej situácii. Možno to demonštrovať napr. na stati *Tézy k právu na život* (1986). Vychádza tu zo zásad všeľudského akčného humanizmu: univerzálnosti, prirodzenosti a absolútnosti práva na život, na jeho uchovanie a ochranu. Zdôrazňuje, že

⁹ Bol to československý projekt a za slovenskú stranu ho podpísali J. Čarnogurský, I. Hoffman, J. Jablonický, M. Kusý, J. Langoš, V. Maňák a M. Šimečka. Na čele slovenského HOSu bol Ján Čarnogurský a jeho prvou veľkou akciou bola tzv. „Bratislavská päťka“. Okrem Čarnogurského ju tvorili M. Kusý, H. Ponická, V. Maňák a A. Selecký.

je to výsostné osobné právo človeka, jeho základné existenčné právo, právo človeka dávať svojmu životu celkový zmysel a náplň a preberať za to aj výsostnú zodpovednosť. Uplatnenie tohto práva predpokladá možnosť cieľavedomej a slobodnej voľby a zväzovania jej dôsledkov.

Pri uplatňovaní svojho práva na život si človek môže vedome a dobrovoľne voľiť aj jeho opak, a to smrť. Právo na smrť Kusý chápe ako neodmysliteľnú súčasť práva na život, odmieta preto všetky koncepcie, ktoré človeku toto právo odopierajú. Uplatnením práva na smrť dáva človek svojej smrti vlastný, osobný zmysel, a to podľa istých hodnôt a kritérií, odvodených od zmyslu jeho života. Kusý osobitne upozorňuje na hraničné životné situácie, vnímané človekom ako bezvýhodiskové, ktoré sa môžu prejavovať ako introvertné alebo extrovertné. V súlade s tým sa východisko hľadá buď v samovražde, alebo v obetovaní života. Dôležité je – na to Kusý kladie zvláštny dôraz – hlboké zváženie najvyššej mravnej zodpovednosti za uplatnenie práva na smrť. Upriamuje pozornosť najmä na mravnú motiváciu obetovania vlastného života: „Nehodný, hodnote života neprimeraný dôvod výsledne znehodnocuje aj celú obeť.“ ([11], 185) Ak právo na život je univerzálne, právo na smrť je iba parciálnym, limitným prípadom tohto práva.

A hoci Kusý nerozvinul svojich 48 téz do obsiahlejšej analytickej filozofickej štúdie, už samotné nastolenie a explicitné vymedzenie problému práva na život bolo v období vyše pätnásť rokov trvajúcej okupácie a rozličných prejavov odporu proti nej až po sebaupálenie nanajvyšš podnetné.

* * *

V roku 1984 (tri roky pred povestnou publikáciou *Bratislava/nahlas*), keď bol Kusý zamestnaný ako dokumentarista v oblasti sociológie urbanizmu v URBION-e, vznikla jeho rozsiahla, teoreticky a vecne fundovaná štúdia *Marxizmus a ekologická kríza*,¹⁰ ktorá na Slovensku kolovala v strojopisnom vydaní a myšlienkovito mohla inšpirovať aj niektorých našich environmentalistov.

M. Kusý v nej meritórne odhalil hlbokú schizofréniu medzi výsostne odbornou a čisto ideologickou zložkou pri riešení ekologických problémov v krajinách reálneho socializmu. Dôkladnou analýzou prevažne našej a sovietskej knižnej a časopiseckej produkcie (ale napr. aj tajného dokumentu ČSAV) názorne ukázal hlboký rozpor medzi našou faktickou, viac-menej aj polooficiálne priznanou ekologickou situáciou a jej ideologickou interpretáciou. Pri hľadaní zdrojov tohto rozporu jednoznačne konštatoval, že marxistická ekologická ideológia predstavuje falošné ekologické vedomie, slúžiace konkrétnym spoločensko-triednym záujmom vládnucej moci, ktorej z viacerých dôvodov vyhovuje práve ideologický výklad príčin a spôsobov riešenia ekologických problémov v podmienkach reálneho socializmu.

Podľa vtedajších marxistických ideológov príčiny ekologických „ťažkostí“ za socializmu nevyplývajú a principiálne ani nemôžu vyplývať zo samotnej podstaty socializmu, ale sú len akcidentálne a majú prevažne subjektívnu povahu (napr. konzumný vzťah k životnému prostrediu, krátkozraký pragmatizmus vo využívaní prírodných zdrojov, osobné záujmy a pod.). Logickým dôsledkom takého uvažovania, ako ukázal Kusý

¹⁰ Štúdia vyšla v českom samizdatovom periodiku *Obsah* (1984, č. 9, s. 9 – 67). Pozri aj [19].

vo svoje štúdií, bol ideologický prístup k riešeniu ekologických problémov, ktorý sa sústreďoval v prvom rade na výchovu „nového ekologického človeka“, apeloval na ekologickú mravnosť a na svojráznu ekologickú organizáciu ľudstva. Takýto prístup ku komplexným, globálnym ekologickým problémom hodnotil Kusý ako ekologický romantizmus a redukcionizmus, poukázal na jeho nesporné utopické črty, teoretickú nekonzistentnosť, až zmätenosť.

Uvedený ideologický výklad ekologických problémov konfrontoval s autentickými marxistickými premisami a s takým teoretickým prístupom k ekologickej problematike, ktorý podľa neho týmto premisám zodpovedá. Oprávnenne dôvodil, že treba ísť cestou ekonomického vyjadrenia ekologických hodnôt a zohľadňovať teda aj objektívne zmeny samotných ekonomických hodnôt. Protirečenie medzi ekológiou a ekonómiou, medzi ekologickým a ekonomickým človekom, o ktorom sa obľubou písali reálnosocialistickí ideológovia, považoval Kusý za úplne scestné, vykonštruované a protimarxistické. Prvoradá má byť technologické, a nie sociálne riešenie ekologických problémov, čo je podľa jeho názoru plne v súlade aj s meritom Marxovho učenia. Proti ekologickej revolúcii utopistov (alias reálnosocialistických ideológov), ktorí ekologický problém chcú riešiť ako prioritne sociálnu záležitosť, ako sociálnu revolúciu, Kusý formuloval a precizoval koncepciu špecifickej ekologicko-technickej revolúcie (ETR), ktorá sa týkala prednostne technickej stránky vzťahu medzi človekom a životným prostredím a v ktorej výsostne šlo o ekologizáciu výrobných technológií, a nie človeka, spoločnosti, mravnosti, vedy a pod.

* * *

V Kusého tvorbe skúmaného obdobia sa postupne vykryštalizovala mimoriadne háklivá a značne tabuizované téma národnostných vzťahov v Československu, ktorá sa, mimochodom, stala popri problematike ľudských práv ťažiskovou v autorovej ponovembrovej činnosti. Kusého vtedajšia pozornosť sa sústredila na česko-slovenské, slovensko-maďarské vzťahy a na reflektovanie slovenskej národnej identity a dvojitej identity národnostnej menšiny. V 80-tych rokoch vznikli jeho zásadné štúdie: *Skadial' som, stadiál' som, slovenského rodu som* (1981), *Slovák som a Slovák budem...* (1981), *Slovenský fenomén* (1985), *Neslovenský fenomén* (1986), *Mravný zmysel historickej pravdy* (1988), *Slováci a československá štátnosť* (1988). Svoje názory prezentoval najmä v prostredí českých chartistov, no – ako spomína napr. J. Budaj – inicioval diskusie na tému *Slovenský fenomén*¹¹ aj na Slovensku ([20], 30).

Všeobecne sa Kusého úvahy dotýkali širokého okruhu problémov národných dejín a národného povedomia Slovákov. Písal o potrebe pestovať v ľuďoch nefalšovanú úctu k vlastným dejinám, prekonávať staré mýty a stereotypy, uplatňovať odideologizovaný prístup k národnému a historickému dedičstvu. Zároveň sa odmietavo staval tak k mystifikácii skutočného významu istých dejinných udalostí, ako aj k mýtizácii histórie vôbec. Pertraktoval otázku historického konštituovania slovenského národa a kodifikácie spisovnej slovenčiny, zamýšľal sa nad zrodom idey slovenskej národnej štátnosti,

¹¹Základom štúdie s týmto názvom bola Kusého ilegálna brnianska prednáška v chartistickom krúžku prof. Milana Jelínka v máji 1985. O diskusii na túto tému, ktorá sa konala v Bratislave v byte J. Strinku 2. 7. 1985, píše podrobne Marian Városov v jednej zo svojich „zásuvkových“ úvah ([17], 170 – 173).

ktorá vstúpila do dejinného povedomia, reflektoval neuralgické body slovenských dejín, zdôrazňoval procesualný charakter slovenského sebauvedomenia. Osobitne hovoril o žiaducom formovaní pravdivej (ideologicky nezmanipulovanej) historickej pamäti národa, prostredníctvom ktorej si „národ zachováva dejinnú kontinuitu a mravnú integritu, jej prostredníctvom zostáva samým sebou“ ([11], 239).

Leitmotívom Kusého úvah bola snaha v skratke naznačiť viacvrstvový priebeh národného sebauvedomenia a konštituovania Slovákov ako moderného slovenského národa. Nastolil problém „slovenského fenoménu“ s dôrazným upozornením, že si v žiadnom prípade nenárokujú na nijaké apodiktické súdy, skôr mu ide o podnety do diskusie.¹² V tomto konkrétnom probléme ide – podľa jeho slov – o špecifické vymedzenie „slovenského postoja“ voči „českému postoju“, o charakter „slovenského sebauvedomenia“ na rozdiel od „českého sebauvedomenia“. Kusý tu spritomňuje dôležité (i tragické) historické a sociálne momenty formovania slovenského fenoménu: roky meruôsmo, rok 1918 a prvá republika, rok 1938 a Slovenský štát, roky 1948 a 1968. Ako sprievodný znak týchto momentov si všíma náboženskú otázku, ktorá je podľa neho špecifickým prejavom „slovenského fenoménu“. Víta tú skutočnosť, že slovenský národ začína prekračovať „národnú optiku“ a čoraz väčšmi pociťuje ľudské aj občianske dimenzie svojej existencie.

Kritickosť a istá jednostrannosť Kusého prístupu k hodnoteniu niektorých prelomových udalostí vyvolali protichodné reakcie. M. Városov v svojej glose *Slovenský fenomén* sformuloval na margo spomínanej bratislavskej diskusie ku Kusého úvahe viacero kritických poznámok, počnúc podľa neho pejoratívnym vyznením pojmu „slovenský fenomén“ (aj podtextom štúdie) v zmysle slovenského oportunizmu a končiac výhradami k autorovej nedostatočnej znalosti niektorých historických faktov a k ich neadekvátnej interpretácii. Podľa Városových zápiskov z účastníkov diskusie jediný Milan Šimečka štúdiu hodnotil ako odvážny čin, ako pokus o desentimentalizáciu slovenského národovectva. Városov zase podľa mňa napriek všetkým výhradám verne vystihol meritum Kusého počinu, keď napísal: „Miro Kusý svojím textom stúpil do osieho hniezda, musí teda rátať s tým, že osy budú bzučať. Je dobre, že sa takáto diskusia – v mnohých partiách tradične tabuizovaná – otvorila, len je otázka, či sme dost’ pripravení na to, aby sme ju neemocionálne, vecne a so zmyslom pre kritický pohľad na vlastné dejiny riešili.“ ([17], 173; podč. R. K.) Vývoj na Slovensku po roku 1990 svedčí o seriózných pokusoch odborných kruhov hľadať na túto otázku pozitívnu odpoveď, hoci aj dnes otvorená diskusia sa do istej miery utlmuje.

Otázku česko-slovenských vzťahov Kusý explicitne nastolil už v r. 1968, keď sa objavili výrazné rozdiely medzi českou a slovenskou časťou reformného hnutia v otázke časovej (resp. prioritnej) postupnosti demokratizácie a federalizácie krajiny. Kým v Čechách prevládal demokratizačný prúd, na Slovensku silnel nacionalistický prúd. V tejto vyhrotenej atmosfére Kusý neprestával zdôrazňovať, že jestvujúci etatický model socializmu rovnako postihuje existenciu všetkých národov a národností v ČSSR.

¹² Polemický duch, umenie vyhmatať ostré problémy a predkladať alternatívne (hoci diskutabilné) riešenia boli známou silnou stránkou Kusého. Je známe, že v 60-tych rokoch bol účastníkom a aj iniciátorom viacerých, azda všetkých polemík na pôde Slovenskej filozofickej spoločnosti, v redakcii časopisu *Otázky marxistickej filozofie* (neskôr *Filozofia*) aj na podujatiach Socialistickej akadémie.

August 1968 definitívne skoncoval s podľa neho demokratickým socializmom, kým špecifické slovenské požiadavky realizovaním federácie v roku 1969 boli vlastne saturované. Výrazné rozdiely sa podľa neho prejavili aj v poaugustovom vývoji v Čechách a na Slovensku, v konkrétnom priebehu normalizácie, v dôsledku čoho aj disidentské hnutie bolo na Slovensku oveľa slabšie. Z Kusého analýz česko-slovenských vzťahov vyplýva, že v nich podľa neho od samého začiatku nešlo o integráciu dvoch rovnocenných kultúr, že Česi a Slováci žili v spoločnej republike viac vedľa seba ako spolu.

V čom teda videl Kusý vtedy zmysel súžitia Čechov a Slovákov? Na túto permanentne obnovovanú otázku explicitne odpovedal v polemickej stati *Slováci a československá štátnosť* (1988), v ktorej reagoval na reprezentatívnu besedu k 70. výročiu vzniku Československa v redakcii Literárneho týždenníka. Jednoznačne odmietol krajné slovenské separatistické stanovisko, ktoré v tejto besede prezentoval Vladimír Mináč, a historicky dôvodil ideu čechoslovakizmu. Podľa Kusého názoru „živá, pretrvávajúca idea čechoslovakizmu“ ako obsahové zdôvodnenie idey československej štátnosti vychádza „z dlhodobej dejinnej fakticity česko-slovenskej vzájomnosti“, je „stále prítomným plodom reálnej česko-slovenskej vzájomnosti v nás“. Kusého záver: V historickom i v aktuálnom kontexte je „kombinácia národnej svojbytnosti a československej štátnosti“ najlepším riešením otázky štátneho spolužitia ([9], 35 – 40).

Kritickej analýze národnostnej politiky v Československu po roku 1948, najmä postaveniu maďarskej menšiny na Slovensku, bola venovaná Kusého štúdia *Neslovenský fenomén* (1986),¹³ ktorá bola výsledkom jeho spolupráce s Miklósom Durayom a Jánom Čarnogurským pri príprave dokumentu Charty 77 o maďarskej otázke. Na základe obsažnej komparatívnej analýzy zhromaždených štatistických údajov Kusý ukázal, že v ČSSR jestvuje pod hlavičkou a v mene proletárskeho internacionalizmu určitý osobitný národný a národnostný útlak, odlišný od všeobecného útlaku občianskeho, kultúrneho, ekonomického a pod. Špecifický národnostný útlak sa vzťahuje najmä na Maďarov a Rómov, kým ukrajinská menšina sa vysoko preferuje. Očividne sa to prejavuje v účasti na správe štátu, v stave vzdelanosti aj v spôsobe zamestnanosti. Riešenie Kusý vidí jednoznačne v tom, aby sa národné a národnostné záujmy u nás obhajovali spoločne ako jeden blok, a nie vo vzájomnej izolovanosti: treba ich obhajovať ako neoddeliteľnú súčasť boja za občianske a ľudské práva, a nie ako niečo, čo by sa dalo uspokojivo riešiť samo osebe.

Pre úplnosť treba uviesť, že po r. 1989 problémy postavenia národnostných menšín na Slovensku boli Kusým rozpracovávané z viacerých aspektov. Stačí spomenúť jeho filozoficko-politologickú publikáciu z r. 1998 *Čo s našimi Maďarmi?*¹⁴ a výber publicistických textov (úvah, komentárov, poznámok) z rokov 1997 – 2001 [25]. Z nich je evidentné, že aj okruh Kusým skúmaných problémov sa podstatne rozšíril. V zornom poli jeho záujmu sa ocitli procesy transformácie národného štátu na štát občiansky a formovania politického národa, otázky národnej identity vo vzťahu k občianskej a ľudskej identite a aj emocionálne a iracionálne aspekty slovenského nacionalizmu.

¹³ Štúdia vyšla v samizdatovom Obsahu (1986, č. 9, s. 37 – 55), úryvky z nej boli uverejnené aj v exilovom periodiku Naše snahy (1987, č. 3, s. 13 – 14; č. 4, s. 12). V r. 1993 bola táto štúdia pod názvom *A nem szlovák jelenseg* zaradená do maďarského vydania Kusého esejí *Szlovák vagyok, szlovák leszek* (s. 133 – 160) vo vydavateľstve Kalligram.

¹⁴ Pozri aj [21].

Pre limitovaný rozsah štúdie odkazujem na niektoré ďalšie svoje práce ([22]; [23]; [24]). Z toho, čo sa mi tu podarilo sprostredkovať, je zrejmé, že v Kusého tvorbe 70-tych a 80-tych rokov jednoznačne prevažoval osten radikálnej kritiky celého spektra spoločenských dôsledkov fenoménu normalizácie. Hlavnú zásluhu M. Kusého vidím v tom, že sa v rizikovej občianskej situácii nespreneveril poslaniu intelektuála a patril k tým, ktorých právom nazývajú svedomím slovenskej inteligencie.

LITERATÚRA

- [1] KOPSOVÁ, R.: „Miesto Miroslava Kusého v slovenskej filozofii 60-tych rokov.“ In: *Filozofia* 57, 2002, č. 10, s. 713 – 724.
- [2] KUSÝ, M.: *Závadné písomnosti*. Bratislava 1990.
- [3] KUSÁ, J.: „Edičná poznámka.“ In: KUSÝ, M. – ŠIMEČKA, M.: *Veľký Brat a Veľká Sestra*. Bratislava 2000, s. 7 – 10.
- [4] NOVOSÁD, F.: „Miroslav Kusý ako vysokoškolský učiteľ.“ In: *Kritika a kontext* VIII, 2003, č. 3, s. 34 – 36.
- [5] HANZEL, L.: „Ešte raz o filozofii ‘praxe’.“ In: *Pravda*, 15. 2. 1980, s. 3.
- [6] HANZEL, L.: „Niektoré metodologické otázky výskumu dejín filozofie.“ In: *Filozofia* 30, 1975, č. 1, s. 28 – 44.
- [7] SKARŽINSKAJA, V. D.: „Marxistická filozofia v Československu.“ In: *Marxisticko-leninská filozofia v súčasnom svete* I. Bratislava 1987, s. 370 – 445.
- [8] DAYOVÁ, B.: *Sametoví filozofové*. Brno 1999.
- [9] KUSÝ, M.: *Na vlnách Slobodnej Európy*. Bratislava 1990.
- [10] „Byť marxistom na Slovensku.“ (Rozhovor Raisy Kopsovej s prof. Miroslavom Kusým) In: *Filozofia* 48, 1993, č. 5, s. 295 – 303.
- [11] KUSÝ, M.: *Eseje*. Bratislava 1991.
- [12] KUSÝ, M. – ABRAHÁM, S.: „Korešpondenčný rozhovor.“ In: *Kritika a kontext* VIII, 2003, č. 3, s. 14 – 25.
- [13] „Obsuždenije knigi T. I. Ojzermana ‘Marksizm i utopizm’.“ In: *Voprosy filosofii*, 2004, č. 2, s. 43 – 112.
- [14] KUSÝ, M. – ŠIMEČKA, M.: *Veľký Brat a Veľká Sestra (O strate skutočnosti v ideológii reálneho socializmu)*. Bratislava 2000.
- [15] PREČAN, V.: „Miro Kusý v časech zakázanosti 1977 – 1989: Pohľadom přes hranice, skrze železnou oponu.“ In: *Kritika a kontext* VIII, 2003, č. 3, s. 37 – 40.
- [16] BĚLOHRADSKÝ, V.: „Disidenstvo a modernost': ku kritice subjektivity.“ In: *Filozofia* 46, 1991, č. 1, s. 14 – 29.
- [17] VÁROSS, M.: *Úvahy v samote*. Bratislava 1991.
- [18] KUSÝ, M.: „Ludské práva na Slovensku.“ In: *Parlamentný kuriér* 2, 1994, č. 7 – 8.
- [19] KOPSOVÁ, R.: „O ekológii samizdatovo.“ In: *Filozofia* 47, 1992, č. 8, s. 511 – 512.
- [20] BUDAJ, J.: „1945 – 1989: ‘Kusého doba’.“ In: *Kritika a kontext* VIII, 2003, č. 3, s. 28 – 30.
- [21] KOPSOVÁ, R.: „K otázke národnej a občianskej identity.“ In: *Parlamentný kuriér* VII, 1999, č. LIX, s. 11 – 12.

- [22] KOPSOVÁ, R.: „Reflexívny disent – črty k portrétu Miroslava Kusého.“ In: KUSÁ, J. – KOPSOVÁ, R. – FUNDÁREK, F.: *Život v slove a život slovom*. Bratislava 1995, s. 54 – 77.
- [23] KOPSOVÁ, R.: „Filozofický disent na Slovensku v 70-tych a 80-tych rokoch.“ In: *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Bratislava 1998, s. 374 – 387.
- [24] KOPSOVÁ, R.: „Strážcovia ohňa.“ In: KUSÝ, M. – ŠIMEČKA, M.: *Veľký Brat a Veľká Sestra*. Bratislava 2000, s. 208 – 213.
- [25] KUSÝ, M.: *Na vlnách Slobodnej Európy*. Bratislava 2001.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/4129/24.

PhDr. Raisa Kopsová, CSc.

Filozofický ústav SAV

Klemensova 19

813 64 Bratislava

SR